

Den återerövrade tryckfriheten 1809 – något att bry sig om idag?

av Johan Hirschfeldt

Tryck- och yttrandefrihet anges som rättighet i många länders konstitutioner. Sverige är dock unikt för sin reglering av offentlighetsprincipen tillsammans med tryckfriheten i en särskild grundlag. Den grundlagregleringen stannar inte vid att slå fast principer utan den innehåller också straffbestämmelserna och processordningen på området. Denna speciella ordning kom till i vårt land så tidigt som 1766 och den återerövrades 1809 – 1810. Då formulerades viktiga grundlagstexter om tryckfrihet och offentlighet. Inte minst gäller det tre portalbestämmelser, de två första om tryckfrihetens principiella innebörd och ramar samt den tredje med en instruktion till ledning för tillämpningen. Nästan ordagrant lever de fortfarande kvar i dagens konstitutionella utformning på tryck- och yttrandefrihetsområdet.

Tryckfriheten och offentlighetsprincipen – ett konstitutionellt arv

Att fånga ögonblicket

Tryckfriheten och offentlighetsprincipen har fått en central ställning i det svenska konstitutionella systemet. Det beror på ett lyckokast. Våren 1809 öppnades ”a window of opportunity” som våra grundlagsfäder utnyttjade. Det fanns en viktig rättslig förebild i 1766 års tryckfrihetsförordning från frihetstidens slut. Tryckfriheten och därmed samhällsdiskussionen hade sedan under den gustavianska tiden stegvis beskurits. Till sist kom munkavlen under ”järnåren” kring sekelskiftet 1800. På våren 1809 tog riksdagen tillfället att grundlagsfästa tryckfriheten och offentlighetsprincipen i § 86 i den nya regeringsformen.¹

...och sedan ta tag i de nya problemen.

Först på hösten 1809 och under året därpå tog KU och riksdagen närmare tag i lagstiftningsuppgiften – att rättsligt fylla ut den nya konstitutionella principen i grundlag,

1810 års TF. I det förarbetet mötte också svårigheterna. Vilka motstående intressen skulle beaktas och hur? Det gällde att precisera tryckfrihetens gränser och därmed dess närmare innehåll.

Vad rör detta oss idag?

Här ställdes lagstiftaren, dvs. riksdagen, inför konkreta problem som på sätt och vis är desamma eller liknar dem som vi ställs inför i dagens samhälle.

Då gällde det ansvar för och anonymitetsskydd för publiceringar i tryckt skrift och nu gäller samma frågor också bloggarna på nätet.

Då gällde det att inte reta Ryssland med pamfletter och tidningsartiklar och nu handlar det om sådant som Muhammedbilderna.

Då gällde det skyddet för samhällsordningen och överheten samt för enskilda personer mot smädelse och satir. Hur skulle gränsen dras mellan tillåtet och förbjudet? Nu gäller den frågan yttrandefrihetsbrott, som hets mot folkgrupp, och den personliga integriteten.

Då gällde det om det ska finnas teatercensur och nu handlar det om filmcensurens framtid.²

Då gällde det offentlighetsprincipen som stöd för fri åsiktsbildning respektive avgränsningen mot sekretessbehoven för statens verksamhet. I dag handlar det fortfarande just precis om dessa frågor. På grund av den offentliga förvaltningens tillväxt så rör det sig nu i ökad utsträckning också om avgränsningen av offentlighet mot den personliga integriteten: Detta var knappast något större problem år 1809.

Det handlar alltså om frågor som är högst levande också idag. I själva verket gäller det här huvudprinciper i vårt konstitutionella system som ska komma till uttryck i grundlag. I modern tid har KU i samband med Sveriges anslutning till EU understrukit bl.a. den fria åsiktsbildningens stora betydelse för vårt statsskick och därvid särskilt pekat på offentlighetsprincipen, meddelarfriheten, förbudet mot censur, skyddet av uppgiftslämnare, ansvarssystemet samt andra viktiga principer i TF och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) som har stor betydelse för den fria åsiktsbildningen.³ De här principerna har sina utgångspunkter i

det som hände 1766 och 1809. KU har genom detta uttalande betonat att dessa principer hör till kärnvärdena i det svenska konstitutionella arvet och att de har hög aktualitet.

I denna uppsats är det tryckfrihetsfrågan vid 1809-10 års riksdag som är central. En utgångspunkt ligger här i upplysningstidens krav på att formulera medborgerliga fri- och rättigheter. Tryckfrihetens togs in i den franska revolutionsförfattningen från år 1791. Den blev mönsterbildande för flera länder, bl.a. Norge.⁴ Men här i Sverige fanns redan då en mera konkret förebild i 1766 års tryckfrihetsförordning med offentlighetsprincipen som en världsunik svensk skapelse. När sedan tryckfriheten stegvis urholkades vanns dyrköpta erfarenheter som togs tillvara vid 1809-10 års grundlagsreglering av tryckfriheten. Detta ska här skildras. Några senare utvecklingslinjer i tryckfrihetsfrågan och JO:s roll i fråga om tryckfriheten behandlas närmare i Hans-Gunnar Axbergers följande uppsats.

Lagtekniskt var 1810 års TF inte någon särskilt högtstående produkt. Det är inte reglerna som sådana utan de konstitutionella idéerna, de rättsliga principerna och reformdiskussionen kring tryckfrihet och offentlighet som här är centrala. Närmare redogörelser för de enskilda paragrafernas utformning när det gäller brottsrubriceringar och processuella frågor skulle skymma sikten för det som är väsentligt. Men tre viktiga portalbestämmelser i dagens TF lever kvar från den tidens tryckfrihets- och offentlighetsreglering. De ska särskilt uppmärksammas i det följande.

Bakgrunden ute i Europa

Med boktryckarkonsten följde möjligheten att föra ut det tryckta ordet men också statsmaktens intresse av att reglera tryckerinäringen med exklusiva privilegier och att kontrollera det tryckta ordet med censur. Arkiven stod inte öppna för studier utan var gömmor för statshemligheter.

Sådant var läget i stort i Europas länder när 1700-talet gick in. Så också i Sverige, även om man också kan peka på att en viss öppenhet sedan gammalt här präglade lokalsamhället och dess förvaltning genom förhandlingsoffentligheten med de öppna muntliga förhandlingarna på tinget och vid sockenstämman.

Men redan 1695 hade censuren fallit i England som första land. Där började också argumenten för tryckfriheten formuleras under 1600-talet och det tidiga 1700-talet av författare som John Milton och Daniel Defoe, filosofer som John Locke och David Hume samt jurister som William Blackstone.

Formuleringen i § 86 RF om censurförbudet, ”inga i förväg lagda hinder”, har en bakgrund i Blackstones berömda formulering om ”no previous restraints upon publication”. Den skotske filosofen Hume har varit en annan inspirationskälla. Hume underströk att en tryckfrihetslag måste vara detaljerad och strängt fixerad: ”No action must be deemed a crime but what the law has plainly determined to be such! No crime must be imputed to a man but from a legal proof before his judges.”⁵

I England gavs tryckfriheten ett funktionellt skydd genom att vanliga rättegångsprinciper tillämpades: tryckfrihetsmålen skulle avgöras i vanliga domstolar under medverkan av jury. Tryckfriheten blev en del av common law och fick en konstitutionell dimension även om England inte hade någon skriven författning. Det utvecklade sig till en motståndskraftig skyddsordning.

England blev något av en förebild när de franska upplysningsfilosoferna tog sig an samhällsfrågorna. Det gäller förstås särskilt Montesquieu. Idéerna om mänskliga fri- och rättigheter och inte minst yttrandefriheten utvecklades sedan närmare av flera franska filosofer. I USA formulerades också 1791 yttrandefriheten och ett censurförbud skrevs in i det berömda ”the first amendment”.

Det blev alltså ett högsta mode att avskaffa censuren. Så skedde särskilt tidigt i Danmark där all censur, även den teologiska, upphörde 1770 med den upplyste och enväldige Struensee. Han skrev brev till Voltaire om denna reform. Men två år senare vid Struenseses fall återinfördes censuren. Det blev också en erfarenhet av den franska revolutionen och Napoleontiden att det inte räcker med vackra proklamationer för att förverkliga rättigheter. I den franska konstitutionen infördes tryckfriheten i 1791 års författning men upphävdes av Napoleon 1799. Censur kunde partiellt återinföras och tryckfriheten kunde begränsas på andra sätt. Det är bl.a. mot denna bakgrund som den unikt svenska idén att tryckfriheten ska regleras i grundlag på ett detaljerat sätt är av stort intresse även om inte heller en sådan ordning alltid har full motståndskraft eller är utan problem.⁶

Censuren och diskussionen om tryckfrihet i det frihetstida Sverige⁷

Frihetstiden började med censur och hemliga arkiv. I 1720 års regeringsform stadgades ett förbud mot att till någon utlämna protokollen från ständer och utskott - ja inte ens kungen hade rätt att ta del av dem! En kommentator, statsvetaren Pontus Fahlbeck, har uttryckt det så här: "Hela statslivet var insvept i en slöja av hemlighet, som ingen fick lyfta. Ännu mindre var kritik av offentliga angelägenheter tillåten. Det var majestätsbrott att inlåta sig därpå."⁸

Men samtidigt blev detta en tid då en ny form av offentlighet tog sin början. Man kan peka på att tryckandet av rättegångshandlingar och domar blev tillåtet redan på 1730-talet, även om detta skulle passera censuren och enskilda domares vota inte fick tryckas.⁹ Man började också på 1750-talet ge ut riksdagstidningar. Mössan Anders Nordencrantz hade som ung varit i England och följde engelsk och fransk samtidslitteratur. Redan 1730 hade han försökt få in ett kapitel om tryckfrihet i en av sina böcker men det hade censurerats. Hattarna släppte 1756 fram tidningen En ärlig svensk – en sorts riksdagstidning av propagandatyp. Men politiska motståndare som Nordencrantz fick samtidigt veta att principen om tryckfrihet inte gällde dem. När Nordencrantz samma år skrev om tryckfrihet i "Oförgripliga tankar om frihet i bruk av förnuft, pennor och tryck" så beslagtogs skriften. Den fick komma ut först fem år senare. Nordencrantz pläderade i sin skrift för yttrandefriheten som ögonstenen för folkets frihet. Han var dock rätt återhållsam i fråga om censuren. Han ville att riksdagen skulle sköta den genom en särskild ombudsman. I centrum för hans argumentation stod i stället kravet på ökad insyn. Han ville att regeringen skulle lyssna på kritik, ämbetsmännen skulle övervakas och en fri politisk upplysning skulle råda.¹⁰

Även för Petter Forsskåls argumentation var vikten av offentlighet central.¹¹ Forsskål var en finlandssvensk Linnélärjunge och hade också studerat i Hannover där det engelska inflytandet var starkt. Hans skrift "Tankar om den borgerliga friheten" godkändes av censorn och gavs ut 1759 men drogs sedan in genom regeringens/kanslikollegiums beslut. Det var Linné själv som fick verkställa detta. Hos Forsskål kopplades yttrandefrihet och offentlighetsinsyn ihop på ett tydligt sätt. Han uttryckte det, typiskt för frihetstidens språk med orden:¹²

Skrivfrihet uppdriver vetenskaperna till sin höjd, röjer alla skadeliga författningar, tyglar alla ämbetsmäns orättvisa och är regeringen tryggaste försvar i ett fritt rike. Det gör menigheten kär i ett sådant regeringssätt.

Äntligen är ock det en viktig rättighet i ett fritt samhälle, att fritt få bidra till det allmännas väl. Men skall det ske, så måste samhällets tillstånd kunna bli vederbörligen bekant för var och en och en var äga tillfälle att därom få yttra tankar. Där det saknas är friheten ej värd sitt namn. Den siste censorn var Niklas von Oelreich. Under hans tid började systemet bli ihåligt. Själv hade han i ett fall i en ironiskt menad skrivelse undrat om en viss skrift borde vägras tryckstillstånd bara därför att den innehöll ord som ”frihet”, ”lag”, ”patriot”, ”träl”. Von Oelreich kom på kant med hattarna och uppmuntrade i stället mössornas strävanden genom att tillåta utgivning av åtskilliga skrifter. Hans verksamhet har blivit föremål för skilda omdömen men den belyser att censorn också kunde också vara av positiv betydelse för utvecklingen.¹³

Vid 1760 års riksdag väcktes tryckfrihetsfrågan av Nordencrantz och saken utreddes i ”den stora specialdeputationen”. Där kom man rätt snart fram till en princip om offentlighet för myndigheternas handlingar. Man hade svårare att hantera tryckfrihet och censur. Men marken var nu förberedd och saken kom upp igen vid 1765-66 års riksdag då de yngre mössornas parti stod på toppen av sin makt. Censurmotståndarna var nu starkare. Främst bland dem stod den finlandssvenske prästen Anders Chydenius. Hans och Nordencrantz namn är starkt förknippade med förarbetet till 1766 års TF. Frågan om offentlighetsprincipen hade beretts väl redan vid riksdagen 1760 – 62. Chydenius’ tankar formulerades sedan i ett memorial 1765 där han kraftfullt avvisar censuren och i stället förordar att boktryckarna får ta ansvaret. Chydenius författade sedan betänkandet om skriv- och tryckfriheten. Där betonades att meddelade erfarenheter och upplysningar så småningom bereder insikter, ljus och kunskaper och att det säkraste medlet till detta är ”frihet i pennor och tryck”.¹⁴

1766 års tryckfrihetsförordning – en grundlag om tryckfrihet och offentlighet

Den 2 december 1766 utfärdades ”Kungl. Maj:ts Nådige Förordning Angående Skrif- och Tryck-friheten”.

I ingressens motiv till förordningen underströks vikten av ”en obehindrad inbördes upplysning”. I ingressen säger sig Kungl. Maj:t ha eftersinnat

den stora båtnad allmänheten av en rättskaffens skriv- och tryckfrihet tillflyter i det en obehindrad inbördes upplysning uti varjehanda nyttiga ämnen icke allenast länder till vetenskapers och goda slöjders uppodling och utspridande, utan ock giver en var av

undersåtarna ymnigare tillfälle att dess bättre känna och värdera ett visligen inrättat regeringssätt; ävensom ock denna frihet bör anses för ett av de bästa hjälpmedel till sedernas förbättring och laglydnadens befrämjande, då missbruk och olagligheter genom trycket bliva för allmänhetens ögon ådagalagda.¹⁵

De yngre mössorna hade vid 1766 års riksdag genomdrivit en tryckfrihetsförordning som var unik i världen. I två avseenden lämnade här Sverige redan under denna fördemokratiska epok två viktiga bidrag till senare tiders internationella konstitutionella rätt.

För det första *tryggades tryckfriheten i en grundlag*. Den svenska regleringen av tryckfriheten var konstitutionell till sin karaktär i den meningen att den skedde i grundlag. Samma år lade riksdagen fast ett grundlagsbegrepp som vi känner igen än idag: Grundlagsbestämmelser stiftas genom två riksdagsbeslut med mellanliggande val. Bakom detta låg ju också ett offentlighetsargument – medborgarna skulle upplysas och kunna debattera saken mellan valen.¹⁶ Kungl. Maj:t förklarade (§ 14 i förordningen) att tryckfriheten skulle ”äga all den fullkomliga trygghet som en oryggelig grundlag medförer” och anförde att det inte var tillåtet att göra den minsta ändring, rubbning eller förklaring, som kunde leda till skriv- och tryckfrihetens inskränkning. Detta uppfattades som att tryckfrihetsförordningen hade ställning av grundlag även om den ståndpunkten inte var alldeles oomstridd.

För det andra infördes *offentlighetsprincipen*. Tryckfrihetsförordningen stadgade en rätt för envar att få ut handlingar hos myndigheterna för att trycka dem. Idén om allmänna handlingars offentlighet föddes här. Offentlighetsprincipen, låt vara att själva uttrycket började användas först långt senare, blev hos oss i Sverige från början en integrerad del av den grundlagsreglerade tryckfriheten. Ja, i själva verket var offentlighetsprincipens sammanvävning med tryckfriheten nog själva kärnan i förordningen. De yngre mössorna skulle nu kunna öppet kritisera hattarnas tidigare politik och publicera graverande material från det tidigare statsstyret. Nordencrantzs idé om vikten av att öppet kunna granska ämbetsmännens verksamhet låg också i botten. Det var inte tryckfriheten i sig som var det viktigaste. Den kan man se som en nödvändig förutsättning för att ge utrymme för att med stöd av offentligheten påverka landets styrelse och utveckling. Det är alltså egentligen inte tanke- och trosfriheten som sådan som är det centrala i detta tidiga svenska koncept utan det är möjligheten till granskning och offentligt samtal. Tryckfriheten fick man så att säga på köpet.

Tryckfrihetsförordningen innehöll mycket detaljerade bestämmelser med en utförlig uppräknning av alla de handlingar som offentlighetsprincipen faktiskt skulle omfatta. Det gällde bl.a. rättegångshandlingar och domar samt olika typer av beslut. Rätten att trycka av dessa handlingar gällde både sådant som hörde till förfluten tid och sådant som var under handläggning. Också handlingar som kom in från enskilda till myndigheterna omfattades. Även omröstningsprotokollen från domstolarna och kollegierna skulle vara tillgängliga. Vidare omfattades riksrådets och ständernas handlingar, ja även kungens diktamina. Utrikespolitiska handlingar av hemlig natur undantogs dock.

Uppräkningarna av vilka typer av handlingar som kunde tryckas ger en bild av tryckfrihetsförordningens kasuistiska utformning (dvs. de särskilda fallen preciserades). Just denna teknik har senare många gånger kritiserats. Men den har också av tryckfrihetens anhängare setts som central i värdet mot inskränkningar i tryckfrihet och offentlighet. Än idag är denna utformning karaktäristisk för den svenska tryckfrihets- och sekretesslagstiftningen.

Någon skyldighet att trycka av handlingarna i dess helhet stadgades inte. Den enskilde fick inte belastas med att begära att få ut mer än han själv önskade och fann behövligt. På anmälan borde handlingarna genast utlämnas till envar. Den ämbetsman som vägrade utlämnande gjorde detta under fullt tjänsteansvar och vid risk av förlust av ämbetet.

Vidare skulle den enskilde ”uti alla arkiver fri tillgång lämnas att sådana handlingar få avskriva på platsen eller utbekomma i bevitnad avskrift och det vid samma tjänsteansvar som nyss nämnts”.

Även i de rent tryckfrihetsrättsliga delarna lade 1766 års tryckfrihetsförordning grunden för den fortsatta svenska utvecklingen i fyra principiellt viktiga avseenden:

- 1) *Censurförbudet*. Censuren avskaffades utom på det teologiska området. Över bokimporten fanns dock tillsynen kvar.
- 2) *Domstolsprövning*. Den administrativa censuren avskaffande innebar också att ansvar för missbruk av tryckfriheten inte längre sågs som en polisiär administrativ fråga utan målen skulle överlämnas för att prövas i de allmänna domstolarna. Den viktiga principen om en oberoende domstolsprövning lades därmed fast.

3) *Exklusivitets- och legalitetsprinciperna*. Prövningen av missbruk av tryckfriheten skedde enligt en särskild brottskatalog som stod intagen i tryckfrihetsförordningen och där brotten angavs. Tryckfrihetsförordningens centrala funktion att den både tar över och utesluter tillämpning av annan lag kom här till ett första uttryck. Det är den s.k. exklusivitetsprincipen. I § 5 tryckfrihetsförordningen fanns också ett pregnant uttryck för legalitetsprincipen:

Vad vi således i de trenne förstnämnda paragraferna i nåder tydligen stadgat om det, som i skrivande och tryck bör aktas förbjudet, må ingen utom dess bokstavligen innehåll på något sätt draga eller förtyda, utan bör allt vad däremot icke klarligen strider, anses lovgivet att skriva och trycka på vad språk eller uti vad skrivart det kan vara författat...

Och i § 13 hette det att det blir för vidlyftigt att sätta ut alla ämnen, mål och ärenden så noga, varför det stadgas att samtliga undersåtar får äga och nyttja en fullkomlig och obehindrad frihet att trycka allt som inte i denna förordning uttryckligen är förbjudet.

4) *Ansvarskedja och anonymitetsrätt*. Författaransvaret kunde gå över på boktryckaren. Författaren kunde förbli anonym under förutsättning att boktryckaren bevarade en skriftlig namnsedel som först under vissa förutsättningar fick brytas. Det var i själva verket långt fram i tiden mycket vanligt att författarna inte framträdde öppet utan publicerade sig under anonymitet. Anonymitetsrätten är en intressant nyskapelse. Den kan ses som embryot till det ensamansvar för utgivare av periodisk skrift som fördes in 1810 och som sedan blivit en kärnpunkt i dagens tryckfrihetsrättsliga system.¹⁷

1766 års tryckfrihetsförordning kom att upphävas av Gustav III. Men tillämpningen av den hade börjat medföra svårigheter redan under frihetstiden.¹⁸ Mössorna fick snart smaka på sin egen medicin när hattarna publicerade sin kritik mot mössregimen. Att tillämpa offentlighetsprincipen enligt grundlagen blev för mycket för rådet som mot Justitiekanslerns rekommendation lät hemlighålla beslut utan lagstöd.¹⁹ När en tidning innehöll uppgifter om att det ytterst viktiga sillfisket slagit fel och fiskens kvalitet blivit låg så ingrep rådet och ville att Kommerskollegiet skulle ingripa med censur i den svenska exporthandelns intresse.²⁰

Denna händelseutveckling hindrar dock inte att 1766 års TF för 1809 års män och för dagens reglering på området fick en grundläggande principiell och rättslig betydelse.

Från Gustav III:s TF till järnåren under Gustav IV Adolf – censuren kommer åter

Den fas som därefter följer, 1772–1809, är väl utforskad när det gäller den allt restriktivare tryckfrihetspolitiken och dess återverkningar på villkoren för litteraturen och samhällsdiskussionen.²¹

Tryckfriheten hade bidragit till att kasta ljus över partiväldets oro och missbruk och medverkade väsentligt till att förbereda och möjliggöra 1772 års statsvälvning, säger Odnier i sitt verk Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering.²² Men tryckfriheten kom i vanrykte hos de högre ämbetsmännen.

Genom regeringsformen 1772 förklarades alla från 1680 antagna grundlagar avskaffade. Betydde det att 1766 års tryckfrihetsförordning också hade upphört att gälla? Svaret på frågan kom den 26 april 1774 med Gustav III:s tryckfrihetsförordning – inte en ny grundlag utan just en kunglig förordning. Kungen formulerade utgångspunkterna i en diktamen till rådsprotokollet. Tryckfriheten kunde missbrukas och hade blivit missbrukad under det förra regeringssättet; därav följde dock inte att den skulle missbrukas även under det nuvarande, som var byggt på frihet, säkerhet och proprietet (här: äganderätt) och som gav trygghet för att lagen skulle handhas med kraft och oväld. En konung fick genom tryckfriheten veta sanningen, som man med så mycken omsorg och tyvärr ofta nog med så mycket framgång för honom dolde. Därför blev det enligt kungen bara några mindre förändringar i 1766 års förordning.²³

I 1774 års TF fanns i ingressen naturligtvis också nyckelordet upplysning med. Förordningens inriktning framställdes i de franska filosofernas anda som tryckfrihetsvänlig. Men om bakom 1766 års TF hade stått ett intresse av att tryckfriheten skulle verka i partipolitiken så var formuleringen nu översätlig. Tryckfriheten beskrevs som en förmån för nationen och ett fritt folk. Eftersom ”det är en regents yttersta plikt att befrämja allt som länder till undersåtarnas upplysning och att kunna *själv* (kurs. här) fritt bli underrättad om deras behov, nöd och brister så upplivas tryckfrihetsförordningen på nytt”.

Även denna TF upprätthöll principiellt sett tryckfriheten och offentlighetsprincipen. För Gustav III var allmänhetens kontroll av ämbetsmännen betydelsefull och offentlighetsprincipen ett medel för detta. Han gjorde dock några viktiga inskränkningar:

Viktigast var att förordningen inte gavs grundlags ställning och rådsprotokollen, utom i justitieärenden, lades under sekretess. Offentlighetsprincipen behölls däremot oförändrad för riksdagsprotokollen och huvudsakligen för rättskipningen och den underordnade förvaltningen. Dödsstraff infördes som för högmålsbrott för den som kritiserade den nya grundlagen, konungaförsäkran och ”vår och rikets majestät, höghet och rätt”. Slutligen kom boktryckarens ansvarighet, vid sidan av författarens, att skärpas i flera avseenden. Det kan sägas att en faktisk censur återinfördes som nu skulle utövas av boktryckarna.

Ett omtalat ingripande som visade på hur svagt skyddet för tryckfriheten var är det s.k. Halldinska målet.²⁴ Det målet gällde en publicering med kritik mot det nyinförda brännvinsmonopolet. Hovrätten bedömde fallet mildt med några dagars fängelsestraff men rådet dömde författaren och tryckaren till döden genom halshuggning. Gustav III benådade och gav författaren en livränta. Det gällde att köpa över sina kritiker.

Sex år senare, 1780, gjordes boktryckarna ensam ansvariga för innehållet i tryckt skrift utom för vissa allvarliga brott där boktryckaren fick dela ansvaret med författaren. Straffsatserna för boktryckaren var dock vanligen låga, närmast en omkostnad för utgivningen om han fälldes.²⁵ Nu följde en tid med en intensifierad samhällskritisk diskussion med skarp polemik i sådana periodiska pressorgan som Välsignade Tryck-Friheten, Den Nye Granskaren och Den Swenske Lycurgus och med författare som Thomas Thorild och Johan Henrik Kellgren som skribenter.

Ytterligare skärpningar kom 1785. Boktryckarna gavs nu ensamrätt, privilegium, på att ge ut periodiska skrifter. Detta privilegium kunde dock när som helt återkallas. Man kan se detta som en ren och effektiv boktryckarcensur. Härmed introducerades den indragningsmakt som sedan blev ett så viktigt inslag i 1812 års politik. Samtidigt infördes teatercensur genom att pjäser på svenska varken fick tryckas eller uppföras utan tillstånd av hovkanslern.

Vid 1786 års riksdag trycktes riksdagsprotokollen (utom av prästeståndet som för sin del lät bli). Det blev ett viktigt genombrott för offentlighetsprincipen.²⁶ Den inskränktes dock sedan i två steg. Först genom att boktryckarna efter påtryckningar med hot om indragna privilegier inte vågade ge ut det oppositionella adelsståndets riksdagshandlingar vid 1789 års riksdag. Sedan genom ett kungligt förbud mot att vid 1792 års riksdag i Gävle trycka och ge ut handlingar som rörde statsmakternas verksamhet. Bakgrunden var att kungens finanspolitik

kritiserats. Denna inskränkning i förbudet skedde dock utan någon ändring i tryckfrihetsförordningen.

Efter mordet på operamaskeraden tändes förhoppningar om en ökad tryckfrihet. Gustav Adolf Reuterholm, som nyss kommit hem från revolutionens Frankrike, författade 1792 års förordning om en allmän Skriv- och Tryck-Frihet. Vi möter där på nytt upplysningsbegreppet men nu i en tidstypisk och extremt svulstig retorik. I ingressen anges:

... att allmän upplysning är första och visaste steget till allmänt väl, samt att friheten i tankar och tryck är en av ett fritt folks dyrbaraste tillhörigheter och en oskattbar gåva, den skaparen själv förlänt människosläktet och den man icke utan att misskänna och oförrätta dess i naturen grundade rättigheter kan avkorta, samt att denna frihet, långt ifrån att störa den ordning och vördnad för lagar, varuppå alla samhällens väl och bestånd vila, då den rätt handhas, i huvudsaklig måtto leder till deras befastande därigenom, att den upplöser skadliga fördomar, skingrar fåkunnighetens mörker och i dess ställe i sanningsljus utställer belöningen för älskade plikters utövande ...

Förordningen skulle för framtiden öppna ett ljusare tidevarv för sanningen och ge folkets röst en väg att framtränga till tronen. Genom den skulle tryckfriheten återställas. En tanke sägs ha varit att Reuterholm med just den öppnare utformningen av tryckfrihetsförordningen ville skapa utrymme för kritikerna mot Gustav III:s politik och mot gustavianerna.²⁷

Anmärkningsvärt är dock att offentlighetsprincipen var helt frånvarande i förordningen. Förordningen saknade vidare skyddsregler för tryckfriheten. Anonymitetsrätten avskaffades. Tryckfrihetsförordningens vaghet kritiserades i flera artiklar och antigustavianen och den unge Hans Järtas mentor Lars von Engeström menade att detta vältalighetsstycke hade det stora felet att ingen domare kunde döma efter det.²⁸ Samhällsdebatten stärktes nu genom att flera politiska tidskrifter på nytt kunde ges ut: Dagbladet Välsignade Tryckfriheten, Medborgaren och Patrioterna med Thorild, Stockholms Posten med Kellgren och Carl Peter Lenngren samt Extra Posten med Carl Gustaf Leopold.

Men redan efter fem månader i december 1792 varnades för tryckfrihetens missbruk i en ny förordning. Där återställdes boktryckarens fulla ansvarighet jämte författaren för angrepp mot statsskicket enligt 1774 års regler. Skärpningen sammanföll i tiden med att Thorild publicerat en text där han argumenterade för yttrandefrihet och representationsreform med orden: ”Giv oss då det Allmänna Förståndets Frihet, ärligen och rent: innan det med blod tages.” Det blev en mycket uppmärksam rättegång mot honom. Hovrätten dömde till ett kortare fängelsestraff. Men i Högsta domstolen dömdes han till fyra års landsförvisning.²⁹

Inskränkningarna fick följder. Tidskrifterna innehöll tomma partier eller upphörde helt. Det blev besvikelse och protester. Uppsalastudenterna ordnade på nyårsafton 1792 en manifestation ”Tryckfrihetens begravning” med ett sorgedikt med orden ”Upplysning! Gråt! Du har mistat en vän”.³⁰

Det är nu, från denna tid under 1790-talet, som några av de personer som sedan blev drivande i tryckfrihetsreformen 1809 – 10 började formera sig och ge uttryck för sin syn på de konstitutionella frågorna. Den endast 18-årige andre sekreteraren i Konungens kabinett Hans Järta gav på annandagen 1792 in en protestskrivelse till Kungl. Maj:t som i rikskanslerns ämbetsjournal betecknats som en ”stark föreställning emot all inskränkning nu mera i den förut lovgivna tryckfriheten”. Mer om denna text är inte känt.³¹ Axel Gabriel Silverstolpe skrev i Stockholms-Posten om frihet och jämlikhet och sökte finna en reformväg utan revolutionärt våld.³² Hans inträdestal till Svenska Akademien innehöll djärva ord om frihetstiden, då tankarna sades ha fått föremål värdiga en människa och medborgare.³³

Den unge kronprisens lärare och Svenska Akademiens sekreterare Nils von Rosenstein skrev ”Försök till en avhandling om upplysningen”, som är en central skrift för förståelsen av tidens andliga klimat.³⁴ Han betonade vikten av lagbunden frihet. Den skulle befrämja sällheten så att alla skulle få tillfredsställa sina önskemål utan att andras rätt trädde för när. Han var också en stark anhängare av tryck- och yttrandefrihet. Reuterholm reagerade mot texten och suspenderade Svenska Akademien 1795. Thorild angrep Rosenstein, vantolkade ett litet textparti och påstod att Rosenstein egentligen var tryckfrihetsfientlig. Rosenstein försvarades av Kellgren och Leopold.

Leopold ifrågasatte om det inte var löjligt att angripa ett par rader i en bok särskilt om raderna sade motsatsen till vad Thorild lät dem säga. Detta lägre slag av löje gick enligt Leopold ända till brottslighet emot ära och sanning och blev en grov beskyllning som kränkte en medborgare.³⁵ Polemiken fortsatte. Leopold drabbades senare själv av ett tryckfrihetsåtal. Han hade i Extra-Posten publicerat en artikel där han helt enkelt direkt citerat ett avsnitt ur Martin Luthers skrifter. Texten hänfördes dock under den teologiska censuren och Leopold bötfälldes.³⁶ Det här är erfarenheter som blev av betydelse för Leopolds syn på tryckfrihetsfrågan för framtiden.

Förhållandena för tryckfriheten förvärrades sedan ytterligare efter Gustav IV Adolfs trontillträde. Det rådde stor revolutionsoro i Europa. Det skapade ett repressivt klimat. 1798 utfärdade kungen en pressförordning som innebar att 1785 års privilegiesystem återinfördes. Indragningsmakten kom alltså tillbaka. Sedan följde ökad rättslig och faktisk censur samt förbud att trycka allmänna handlingar. Det gällde bl.a. riksdagsprotokollen från riksdagen i Norrköping 1800 därför att finanspolitiken inte skulle kunna diskuteras offentligt. Vidare infördes förbud mot att importera franska böcker och tidningar. 1802 gavs hovkanslern en kraftfull kontrollfunktion i förhållande till tryckerierna. Ytterligare inskränkande åtgärder följde.

De samtida förhållandena i Danmark och Norge – en belysande jämförelse

Det är fruktbart att belysa den svenska utvecklingen i fråga om tryckfrihetens reglering under åren 1766 – 1809 med förhållandena i Danmark och därmed också Norge. Den danska utvecklingen hade betydelse som bakgrund för argumentationen i tryckfrihetsfrågan även i Sverige.³⁷ Danmark kan under 1700-talets sista decennier sägas ha varit präglad av ett ”opinionsstyrt envælde”. Genom tryckfriheten skulle den enväldige monarken upplysas om folkets och förnuftets krav. Begrepp som ”den allmänna opinionen” och ”allmänviljan” började förekomma i den danska diskussionen.³⁸ Men under denna period inskränks också tryckfriheten. Det är motiverat att göra en exkurs.³⁹

Som nämnts medförde Strueenses makttillträde 1770 att censuren i september samma år helt avskaffades. Det gjordes då inte, som i Sverige några år tidigare, något undantag för teologiska skrifter. Inte heller gavs, som i skett Sverige 1766, några regler om tryckfrihetens gränser. Det fanns alltså i Danmark inga som helst straffbestämmelser som var tillämpliga i sammanhanget. Fråga var om en oinskränkt frihet för boktryckare och författare. Någon motsvarighet till offentlighetsprincipen fanns inte i den danska reformen. Denna blev inte långlivad. Redan innan Strueenses fall vid årsskiftet 1771/72 strömmade smädelseskrifterna ut och de kom också att rikta sig mot reformatorn själv. På hösten 1771 lät han utfärda en förordning som innebar att straffansvaret för det skrivna enligt gällande lag inskräpades och boktryckaren gjordes ansvarig om författaren inte var känd för honom. Men tryckfriheten inskränktes inte.

Efter Strueenses fall och under en period fram till 1790 kvarstod förbudet mot censur men boktryckare och författare ställdes inför en hård för polisadministrativ kontroll utan domstolsappell. Mot slutet av perioden blev tillämpningen dock mer generös.

En ny förordning utfärdades 1790 där man höll fast vid 1770 års princip om censurfrihet men markerade kraftigt mot missbruk av tryckfriheten. Motivet var följande. Kungen hade med misshag sett att några illasinnade personer missbrukade den erbjudna friheten till att håna den offentliga verksamheten och angripit hederliga medborgares ära utan att de tordes göra sina namn bekanta. Rättfärdigheten krävde av kungen att sätta gränser för denna fräckhet och trygga varje undersåtes goda namn och rykte. Samtidigt med regelskärpningar vidtogs dock den principiellt viktiga förändringen att poliskontrollen inskränktes och tryckfrihetsärendena fördes under domstolarnas prövning.

Förändringen öppnade på nytt samhällsdebatten men samtidigt oroades enväldet av utvecklingen efter den franska revolutionen och den alltmer komplicerade utrikespolitiska situationen i Europa inför Napoleonkrigen. När en ämbetsman 1797 publicerade en skrift om tryckfrihet där han uttalade, att också ämbetsmännen borde ha rätt att kritisera regeringen blev han avskedad utan pension. Reaktionerna mot detta blev kraftiga bland tryckfrihetens försvarare som ansåg att allt borde vara tillåtet utom uppvigling mot gällande författning och samhällets ledande personligheter. Vidare ställde de sig bakom att privatpersoners privata handlingar borde åtnjuta skydd.

En ny reglering på området kom med 1799 års förordning. Också där tog man principiellt avstånd från censuren. Anonymitetsrätten bibehölls och tryckfrihetsmålen skulle avgöras i domstol med nämnd. I förordningen betonades kungens och lagstiftarens plikt att sätta gränser för friheten så att den inte urartade till tygellös fräckhet och blev ett medel för att kunna ostraffat undergräva statens grundpelare och störa den borgerliga säkerheten som stod i förbindelse med sann borgerlig frihet. Nu skulle så bestämt och lämpligt som möjligt bestämmas straff för överträdelser. Det infördes tydliga definitioner av överträdelserna och bestämda strafframar för dessa. Särskilt stränga var bestämmelserna i fråga om olika former av angrepp mot det statsskick som bar upp enväldet. Där var straffen dödsstraff och landsförvisning. Redan ett belastande uttalande där en person eller ett föremål tillades ofullkomligheter kunde vara straffbart.

Därefter följde i förordningen en katalog över brott mot det kungliga huset, religionen, sedligheten samt angrepp på ämbetsmän och privatpersoner. Särskilt intressant är en avslutande paragraf om att den författare som klädde sin text i allegorins eller ironins form skulle dömas till fullt straff om den sanna meningen eller onda avsikten med skriften var omisskännlig. Var det tveksamt om skriften var straffvärd eller förnärmande skulle domaren, samtidigt som han friade, varna den anklagade för hans oförsiktighet.

1799 års förordning innebar alltså att censurförbudet och domstolsprövningen vidhölls och att straffbestämmelserna byggdes ut och preciserades. Dock var straffen mycket stränga och anonymiteten inskränktes. Den som en gång fällts till straff lades under censur, något som senare kom att drabba även en sådan central dansk personlighet som Grundtvig! I praktiken var regleringen i förhållande till boktryckarna sådan att man kan tala om en boktryckarcensur, alltså en mera informell censur än den som utövats av en ämbetsman. För politiska blad som publicerade utrikespolitiskt material infördes förhandsgranskning i början av 1800-talet.

1799 års förordning blev föremål för en viktig och skarpsinnig rättslig analys av den då unge och senare mycket inflytelserike juristen Anders Sandöe Ørsted. Han gav 1801 ut ett arbete, ”Försök till en riktig uttolkning och bedömning av förordningen om tryckfrihetens gränser”.⁴⁰ Ørsted försvarade särskilt det han kallade den politiska skrivfriheten. Han menade att denna frihet principiellt skyddades av förordningen. Syftet därmed var enligt Ørsted att regeringen ville bli upplyst om eventuella brister och fel. Därmed följde att den kritik mot offentliga förhållanden som det var tillåtet att framföra skulle vara så beskaffad att den kunde betraktas som råd till regenten och inte som klagomål mot eller angrepp på honom inför folket. Men hade kritiken till syfte att uppväcka folkets missnöje eller att åstadkomma jäsning så var den däremot straffvärdig. Ørsted menade att det var skillnad på att kritisera regeringen för enskilda handlingar och att kritisera regeringens handlingar. Att behandla handlingen som sådan som ett fel kunde vara tillåtet, medan att framställa regeringens handlingar så att regeringen själv framstod som oduglig var straffbart. Ørsted tog exemplet att han hade rätt att kritisera en viss bestämmelse i tryckfrihetsförordningen och anse den skadlig. Vad han inte fick göra var att uttrycka sig i opassande vändningar mot regeringens själva åtgärd att besluta bestämmelsen. Detta blev sedan en viktig distinktion i dansk rättspraxis.

Ett systemskifte följde i grundlagarna, först i Norge 1814 och sedan i Danmark 1849. I Norge övervågde grundlagsfäderna bl.a. ett förslag som var tydligt inspirerat av den svenska

förebilden i 1809 RF men stannade för följande, av 1791 års franska författning inspirerade formulering:

Trykkefrihed bör finde sted. Ingen kan straffes for noget skrift, av vad innhold det end måtte vaere, som han har ladet trykke eller udgive, medmindre han forsætlig og aabenbaare har enten selv vist, eller tillskyndet andre til, u lydighet mot lovene, ringeagt mod religionen, saedelighed eller de konstitusjonelle magter, modstand mot disses befalninger, eller framført falske og aerekrenkende beskyldninger mod nogen. Frimodige ytringer, om statsstyrelsen og vilkensomhelst anden gjenstand, ere envaer tilladte.(§ 100)

I Danmark följde efter 1848 års händelser den danske grundloven av 1849. I § 77 stadgades:

Enver er berettiget til ved trykken at offentliggjøre sine tankar, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kunne ingensinde påny indføres.

Sammanfattningsvis sökte man alltså i den dansk – norska regleringen och doktrinen inför sekelskiftet 1800 tydliggöra tryckfrihetens gränser, man diskuterade utrymmet för politisk debatt samt höll principiellt fast vid censurförbudet och kravet på domstolsprövning av överträdelser. Däremot lyste idén om en offentlighetsprincip här helt med sin frånvaro. Grundlagsregleringen kom senare än den svenska och stannade vid att kortfattat ange den grundläggande normen.

Kraven på tryckfrihet i Sverige inför 1809

Under den Reuterholmska tiden och under järnåren gjorde flera författare och politiska skribenter, som redan nämnts, egna erfarenheter av den restriktiva och rätt oförutsägbara åsiktskontrollen. Förhållandena präglades av faktisk censur, detaljkontroll och rättsosäkerhet. Det utrikespolitiska läget var oroligt och den franska revolutionsyrkan måste stoppas. Detta lade en hämsko på import av tidningar. De samhällsförändringar och den ideologiska diskussion som hade ägt rum i Nordamerika och Frankrike kunde inte diskuteras fritt.

Samtidigt är det i slutet av 1790-talet som just flera av dessa personer träder fram i en kvalificerad diskussion av tryckfrihetens principer och problem. Det gäller ju att finna balansen mellan frihet och ordning. Tryckfrihetens gränser måste också, som i Danmark, diskuteras i Sverige. Här mognar de reformkrav som sedan samma personer driver fram till förverkligande efter statsvälvningen 1809.

Den unge Järtas första protest 1792 har redan nämnts. Han stod i förbindelse med en viktig radikal krets i Uppsala kring filosofen Benjamin Höjer och bröderna Gustaf Abraham och Axel Gabriel Silverstolpe. I den kretsen var tryckfrihetsfrågan central. G. A. Silverstolpe gav ut den kortlivade tidskriften *Journal för Svensk litteratur* där kretsens talan fördes. Han lät också 1799 trycka Järtas pamflett ”Några tankar om sättet at uprätta och befästa den urgamla franska Monarchien”. Där tog Järta i satirens form upp tryckfrihetsfrågan. Han förordade censur och förstatligande av tryckerierna som borde förestås av särdeles pålitliga ämbetsmän! För detta tilltag varnades utgivaren och författaren och utgivningen begränsades.⁴¹

Järta kom också att medverka, bl.a. med en artikel om den för tryckfrihetsfrågan viktiga engelska juristen Blackstone, i tidskriften *Läsning i blandade ämnen*. Denna gavs ut från år 1797 av Georg Adlersparre. Den var inflytelserik och kallades också för ”Läsning i brännbara ämnen” – en nog så riktig karaktäristik. Artiklarna skrevs vanligen anonymt men författarskapen är ofta klarlagda.⁴²

Adlersparre var själv mycket engagerad i tryckfrihetsfrågan och pekade i en artikel på den allmänna opinionens betydelse. Enligt Adlersparre kunde endast en upplyst opinion bli ett värn för medborgarens personliga frihet, liv, egendom och hela samfundssällheten. Han betraktade tryckfrihet och offentlighet som kärnvärden i en konstitution. Adlersparre kallar tryckfriheten för konstitutionens verkliga hägn. Särskilt Adlersparre ser alltså den allmänna opinionens makt och betydelse som en sorts högsta instans att appellera till.⁴³

Leopold skrev om tryckfrihet redan 1797 i första numret av *Läsning i blandade ämnen*. Essayen hade titeln ”Om svenska tryckfriheten. Försök att bestämma dess nu varande lagliga gränser.” Bakom Leopolds essay ligger bl.a. hans erfarenheter från striden mellan Thorild och von Rosenstein.⁴⁴ Huvudtanken i essayen är densamma som hos filosofen Hume. Den enskildes skall dömas av lagen och inte av ämbetsmannagodtycke. Särskilt försvarar Leopold satiren och författarens frihet:

Ponera blott de i alla stater möjligaste saker: en politisk förföljelse, en tjänstfärdig actor (ung. tjänstvillig, inställsam åklagare), en rädd eller tankesvag domare, och vem ville i sådant fall ansvara för utgången? Till den grad är då misstydnungen lätt, sanningen underkastad vanställningar, och skribentens yrke äventyrligt, så länge lagens mening icke har sin fastställda gräns, och så länge det är möjligt att utsträcka den lika långt med kedjan av förledande slutföljder.

Leopolds huvudsynpunkt i artikeln var att lagbestämmelserna på tryckfrihetsområdet måste vara noggrant fixerade och entydiga, så att inte något rum lämnas för en åklagares eller en domares godtycke.

Leopold säger vidare att texten kan vara otillbörlig och efter den egna känslan vämjelig men så snart frågan är om brottslighet efter lag, då är det nödvändigt att hålla sig bokstavligen till lagen och att icke förblanda denna straffbarhet med sina enskilda moraliska omdömen. Problemet är att så länge lagens begrepp är osäkra och vacklande samt är beroende av tolkning och härledning, med därpå byggda slutsatser och ett visst facit av troliga förmodanden, så beror också oskuldens trygghet på domarens blotta redlighet och fina urskiljning och det är två egenskaper som inte alltid båda kan förutsättas med samma visshet. Det får inte vara så att de nyttigaste sanningarna skräms bort, handen på pennan hejdas och själva tanken i själen hotas genom osäkerhetens fruktan för andras huvudens tillfälliga felaktiga begrepp, missförstånd eller farhågor. Det gäller att sätta upp en gräns för ett nit som självt illa förstår det rätta och nyttiga. Nitets natur är att med en överflödande kärlek för allmän ordning, i frågor om medlen därtill, vanligen bedra sig. Det gäller att hålla tillbaka egna övertygelser, förtrytelser och farhågor.

Leopold avslutar artikeln med att ställa frågan: Var är möjligheten att ge åt lagarnas föreskrifter på en gång den vidd och den inskränkning att de å ena sidan inte förlorar sin natur av bjudande korthet, å den andra ingenting lämnar åt domarens urskillning – eller så att lagarna själva blir på en gång lagar och lagtolkning. Leopold säger sig vilja bjuda till att besvara denna fråga med grundlighet och han utlovar en fortsättning. Den kom dock inte i tidskriften.⁴⁵

Däremot skriver han ytterligare artiklar bl.a. om anonymitetsrätten, som han försvarar eftersom författaren då kan bli djärvare i sitt sanningsökande. Inför rätta ska dock författarnamnet inte kunna döljas inför domaren. Att hävda anonymitetsrätten motiverades av litteraturens allmänna osäkerhetstillstånd.⁴⁶

I en artikel 1799 om den borgerliga friheten hävdar Leopold att yttrandefriheten är den borgerliga frihetens tryggaste beskydd. Ett folk som har andra friheter men saknar yttrandefrihet hade dem blott till låns av godheten.⁴⁷ Här markerar alltså Leopold den än idag grundläggande principen att yttrandefriheten hör till den svenska konstitutionens kärnvärden.

Också A. G. Silverstolpe skriver om tryckfriheten i Läsning i blandade ämnen. Han delar Leopolds uppfattning om behovet av klara lagregler. Han menar också att man inte kan förbjuda tryckfrihet för dess missbruks skull. Brotten mot tryckfriheten får bestämmas efter yttrandets ”moralité”, eller orättvisa och oriktigheter, dvs. illvilliga och osanna omdömen om personer och begrepp. Silverstolpe betonar den moraliska sidan av opinionens makt. Det gäller att dana ett folks förnuftiga och sedliga opinion. Ju mer skrivfriheten ökas ju mer förlorar det skadliga sin effekt. Att kväva tryckfriheten, som ska nyttjas med moderation, strider mot naturens egen ordning.⁴⁸

Våren 1809 och § 86 RF

Så kom året 1809 med en dramatisk och ödesmättad vår för Sverige. Gustav IV Adolf avsattes genom en statskupp den 13 mars. Kriget mot Ryssland hotade det svenska rikets fortsatta existens. Revolutionsgeneralen Adlersparre stod för tryckfrihetsidealen. Skulle den nya regimen formulera en ny tryckfrihetspolitik eller var det utrikespolitiska läget för allvarligt för att öppna för det fria ordet? Regeringens svar kom genom ett kungligt brev, utfärdat den 25 april, med åtgärder som hade funnits omedelbart nödvändiga till undanröjande av några för litteraturen mest skadliga hinder. I sak innehöll brevet en förstärkning av författarens anonymitetsrätt men i övrigt var förändringarna av regleringen små. Men det låg en tydlig signal i åtgärden. Det uppdämda behovet av en författningsspolitisk diskussion släpptes snabbt loss och resulterade i en flod av pamfletter och broschyrlitteratur. Det viktigaste inslaget i regeringens beslut var dock det tillsattes en kommitté med uppgift att utarbeta ett förslag till en ny tryckfrihetsförordning. Bland dessa tryckfrihetskommitterade fanns bl.a. Leopold som ledamot.⁴⁹

Redan i det s.k. Håkanssonska förslaget till regeringsform som på regeringens uppdrag utarbetades under april 1809 och som alltså föregick KU:s memorial fanns en bestämmelse (I:§ 45) om tryckfrihet intagen:

Konungen lovar, under samma helgd och kraft, denna regeringsform innebär, tillåta och skydda en sådan frihet i tryck, som befördrar allmän upplysning, utan att störa allmänt lugn. Vad icke emot det senare strider, skall under något förbud ej vara begripet. Således må alla handlingar och protokoll i vad mål som helst, utom dem som i statsrådet förekomma och hållas, genom

trycket utgivas. Skolande denna tryckfrihets gränser genom särskild förordning närmare bestämmas efter grunder, som här lagda blivit.⁵⁰

Några motiv till denna text finns inte bevarade. Men den bildar en utgångspunkt för den reglering som snart fördes in i 1809 års RF. Värt att notera är att tryckfriheten och offentlighetsprincipen hålls samman även i detta kortfattade förslag till grundlagsstadgande. Men vilken rättslig status förordningen med närmare bestämmelser skulle ges var en obesvarad fråga. Så frågan om tryckfrihetens gränser och därmed tryckfrihetens egentliga utrymme stod fortfarande öppen.

Saken upptog grundlagsfäderna. Vi vet av anteckningar att Hans Järta frågar: Hur vitt må tryckfrihetens sträcka sig? Huru bevaras?⁵¹ Och A. G. Silverstolpe svarar i sin berömda broschyr ”Vad synes allmänna opinionen önska till en, nu möjlig förbättring av svenska statsförfattningen?": Att, till opinionens upplysande och beredande, tryckfriheten till en viss utvidgad, men bestämd grad, må i själva grundlagen ovillkorligen stadgas.⁵² Enligt Silverstolpe måste alltså frågan om tryckfrihetens gränser tas upp i grundlag. Detta uttalande knyter an till traditionen från 1766 års TF och ligger helt i linje med den fortsatta svenska författningsutvecklingen.

Silverstolpe skiljer på den allmänna opinionen (= den stora pluraliteten av tänkesätten i landet) och den upplysta opinionen (= en upplyst minoritet). Den upplysta opinionen vill omskapa konstitutionen från grunden men måste ta hänsyn till den allmänna opinionens försiktigare synsätt.⁵³ Silverstolpe blir med detta realistiska perspektiv modererande i författningsfrågan men har också särskilt starka skäl att sätta frågan om tryckfrihet och offentlighet i centrum. Som vi ska se i det följande är det efter dessa linjer han också argumenterar i KU.

I KU:s memorial till regeringsformen från juni 1809 utvecklades den ideologiska grunden i tryckfrihetsfrågan. Den berömda presentationen av de styrande, lagstiftande och dömande makterna föregås av några reflexioner kring sammanhanget mellan opinion och författning. Där sägs att författningen på en gång skapar, förutsätter och stärker ”ett allmänt tänkesätt”. Detta tänkesätt utvecklar och stöder sedan författningen i sig. A. G. Silverstolpe var inne på denna tanke redan i sin artikel från 1790-talet och kom tillbaka till det i broschyren. Detta är alltså en grundbult inte bara för honom utan också för 1809 års författning.

I memorialet utvecklas denna tanke sedan mer ingående. Det sker i ett textparti före den närmare genomgången av statsmakterna. KU skriver att en statsförfattnings värde och framtida bestånd inte beror endast av ”dess formers noggrant beräknade sammansättning”. Det måste finnas en ”en allmän kraft” som verkar. De mot varandra ställda konstitutionella makterna måste sammanhållas, ledas var för sig och därvid styrkas av ett allmänt tänkesätt; annars upplöses statsförfattningen förr eller senare. För att fäderneslandet skulle kunna räddas krävdes enligt KU uppror mot enväldet. För detta fordrades att allmän nöd och allmänt insedda faror skapat ett allmänt tänkesätt som krävde styrelseförändring. Det är styrkan av detta tillfälliga tänkesätt som är bakgrunden till förslaget om en friare statsförfattning. Vården av statsförfattningen lämnas till de efterkommande och den stadgade kraften av deras tänkesätt som danats och förvarats av denna statsförfattning. KU anger att detta är grunden för utskottets hela arbete.

KU menar i memorialet att det inte krävs stora förändringar men att konstitutionen skall vila på de former som verkar i den och som befästs av ”en allmän nationalkraft” som finns i dessa former. Denna kraft uppkommer av friheten att tänka och yttra sig över nationens stora angelägenheter och att se dessa framställda till varje medborgares kännedom och omdöme. KU är övertygat om att en sann medborgerlig anda inte länge skall saknas hos ett ursprungligen fritt och manligt folk, som njuter en under grundlagens helgd skyddad tryckfrihet och vars regerings ärenden offentligen behandlas och granskas.

Detta referat av de delar av memorialet som leder fram till förslaget till en paragraf i regeringsformen om tryckfriheten och offentlighetsprincipen visar vilken stor vikt för hela författningsbygget som KU fäste vid den funktion som tryckfriheten och offentlighetsprincipen skulle utöva för att stärka samhällsandan och vidareutveckla konstitutionen.

Utskottets förslag till § 86 regeringsformen lyder:

Med tryckfrihet förstås varje svensk mans rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder, utgiva skrifter; att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll, och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider emot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning. Alla handlingar och protokoll i vad mål som helst, de protokoll undantagna, som uti statsrådet och hos konungen i ministeriella ärenden och kommandomål föras, må ovillkorligen genom trycket kunna utgivas.

Ej må tryckas banko- och riksgäldsverkens protokoll och handlingar rörande ärenden, vilka böra hemliga hållas.

KU:s förslag antogs av ständerna utan ändring och utan mera ingående diskussion. Så kom alltså § 86 RF att lyda. Av behandlingen i prästeståndet framgick dock att frågan om behovet av en teologisk censur inte ansågs löst utan att man avsåg att återkomma till den.⁵⁴

Samtidigt antog riksdagen KU:s förslag till § 85 RF om att en förordning om allmän tryckfrihet hörde till rikets grundlagar. Därmed bekräftades denna viktiga princip som A. G. Silverstolpe förordat. Riksdagen avvaktade här de förslag som de tryckfrihetskommitterade samtidigt hade under arbete.

Vidare antogs bestämmelser i § 108 RF om en ny permanent institution, tryckfrihetskommittén. Grundlagstiftarna ville med denna åstadkomma en lösning på tryckfrihetsområdet som ju inrymde särskilda tillämpningssvårigheter. Att förutse hur en publicering skulle komma att bedömas i domstol var ett svårt problem. Brottbeskrivningarna på detta område som skulle tas in i grundlag var svåra att formulera och avgränsa. Tryckfrihetsförordningen skulle vara en exklusiv strafflag men hur skulle man begränsa rättsosäkerheten för publicisterna? En metod var just införandet av en ständernas tryckfrihetskommitté.⁵⁵

Tryckfrihetskommittén skulle ha sex för kunskaper och lärdom kända ledamöter, varav två lagfarna. Den skulle ledas av JO och väljas genom ett särskilt förfarande i riksdagen. Kommittén skulle kunna rådfrågas före tryckningen. Förklarade kommittén att skriften fick tryckas stod både boktryckare och författare fria från allt ansvar. Detta förfarande med rådgivande förhandsbesked skulle också kunna beskrivas som en sorts kvasi-censur. Tryckfrihetskommittén fick sedan enligt 1810 års TF också avge obligatoriska utlåtanden till domstol i ansvarsfrågan i målen. Om hovrätten dömde mot utlåtandet skulle målet hänskjutas till Högsta domstolen. Men redan år 1812 begränsades kommitténs funktioner och den spelade snart ut sin roll även om den inte formellt avskaffades förrän år 1949. Den kan dock ses som en föregångare till den år 1815 införda juryinstitutionen på tryckfrihetsområdet – en unik ordning som lever kvar hos oss än idag.⁵⁶

Idén med tryckfrihetskommittén illustrerar den oro som grundlagsfäderna hyste för att lägga ansvarsprövningen på tryckfrihetens område på domstolväsendet. Redan Leopold hade, som

vi sett, i sin artikel år 1797 kritiskt markerat att hans tillit till domares förmåga att pröva dessa mål var begränsad.

Men tillkomsten av tryckfrihetskommittén kan egentligen också ses som en del av en reformtanke till en mer omfattande institution. Idén var A. G. Silverstolpes. För honom var opinionsbildningen ju central. Detta fordrade i sin tur konstitutionella garantier för tryckfriheten som grund för en öppen debatt. Denna debatt skulle enligt hans mening stödjas genom en permanent kommitté som verkade mellan riksdagarna och redovisade sina tankar över inlämnade förslag till förbättringar. Hans förslag finns med i KU:s memorial nr 1. Där talas om en ”Riksens Ständers Lag- och Hushålls-Beredning”. Även om de flesta ledamöterna var emot detta förslag fördes det likväl fram. KU skriver att det visserligen var så att den under grundlagens helgd skyddade tryckfriheten medförde en offentlig behandling och granskning av regeringsärendena. Syftet med beredningen enligt KU var att ännu säkrare stadga ett allmänt upplyst tänkesätt, som omedelbart kunde verka till moget överlagda förbättringar av våra lagar och hushållningsanstalter. Förslaget om denna beredning utvecklades av Silverstolpe i en bilaga till memorialet. Han föreslog att beredningen skulle bestå av JO som ordförande och tolv ledamöter, kända för utmärkta kunskaper eller utmärkt skicklighet, varav tre borde ha varit domare. Silverstolpe lade ut skälen för förslaget till beredningen:

Jag har uppgivit huvudändamålet vara allmänna opinionens upplysande och beredande. Jag tror att varje ofullkomlig statsinrättning måste på ett revolutionärt sätt sönderbrytas, om den ej så småningom förbättras./.../ Statens väl fordrar medborgarnas beständiga uppmärksamhet på sättet att avhjälpa bristerna./.../ Så danas ett allmänt tänkesätt, och endast detta allmänna tänkesätt verkställer förbättringarna utan sönderbrytande av staten./.../ Jag anser således de allmänna tänkesättens oavbrutna upplysande för den förnämsta trollkraften till statsförfattningars upprätthållande och förbättring /.../ Denna säkert ofullkomliga konstitution behöver då ett stöd och en hjälpare; söker man var som helst: detta stöd och denna hjälpare träffas ej annorstädes, än i allmänna opinionen.

För att upplysa och bereda denna opinion räckte det dock inte till med en oprövad tryckfrihet utan den föreslagna beredningen skulle enligt Silverstolpe vara den allmänna och oupphörligen tillgängliga föreningspunkten mellan riksdagarna, som ju inte sammanträdde varje år. För Silverstolpe hade tryckfriheten en central uppgift men för den viktiga vården av den nya författningen behövde den även ett starkt instrumentellt stöd. Detta fann han i idén om beredningen. Den kan se ut som en sorts senat, överhus eller första kammare. Förslaget genomfördes inte. Men det är att se också som ett embryo till tryckfrihetskommittén.

Tillbaka till § 86 RF. Där återställdes alltså den frihetstida ordningen att tryckfriheten och offentlighetsprincipen slås fast i grundlag men också närmare ska regleras där. Med förbudet ”mot i förväg lagda hinder” avses förbud mot censur, privilegier och en rätt till anonymitet. Det är inte som under den gustavianska tiden administrativa myndigheter som i praktiken ska styra på området utan tryckfriheten ska utövas under ett ansvar som prövas i domstol. Legalitetsprincipen blir härmed erkänd på detta viktiga område. Ansvaret ska bara kunna utkrävas när skriftens innehåll utgör ett brott mot preciserade lagbestämmelser. I dessa lagbestämmelser ska en viktig intresseavvägning göras mellan syftet att bevara allmänt lugn och att tillgodose allmän upplysning.

Inte minst Leopold hade ju varit upptagen med grundproblemen kring denna intresseavvägning. Den franska revolutionens händelser hade gett honom tankeställaren att ordning och frihet måste avvägas för att den borgerliga friheten skulle kunna bevaras.⁵⁷ Han har också angivits som den egentlige upphovsmannen till texten i § 86. I en minnesskrift om honom har skrivits:

Av Leopold är också den med rätta berömda och i själva vår grundlag förvarade definitionen på tryckfrihet, så bestämd till sitt innehåll, och så ädel till sin syftning, att, utan störande av allmän eller enskilt trygghet, befrämja samhällets förädling genom upplysningens obehindrade utbredande.⁵⁸

Olle Holmberg har i sin biografi över Leopold skrivit att den här bestämmelsen fortfarande tillhör Sveriges grundlagar och är ett minne av upplysningstiden, den tid från vilket över huvud taget frihets- och humanitetsbegreppens roll i modern bildning stammar, och på samma gång är ett minne av den tidens sista, försiktiga, representant.⁵⁹

Än i den inledande paragrafen i 1949 års nu gällande TF, 1 kap. 1 § första stycket, står 1809 års uttryck i § 86 RF nästan helt ordagrant kvar:

Med tryckfrihet förstås varje svensk medborgares rätt att, utan några av myndighet eller annat allmänt organ i förväg lagda hinder, utgiva skrifter, att sedermera endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll, och att icke i annat fall kunna straffas därför, än om detta innehåll strider mot tydlig lag, given att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning.

Detta är den *första* av tre formuleringar om tryckfrihetens principiella innebörd från 1809 – 1810 som fortfarande är ett fundament för svensk tryck- och yttrandefrihet.

Viktigt att framhålla är också hur offentlighetsprincipen knöts samman med tryckfriheten i nästa led av § 86 RF. Omfattningen av offentlighetsprincipen angavs sedan genom uppräknningar i TF. För den närmare innebörden och för en effektiv tillämpning kom JO:s tillsynsverksamhet redan under 1800-talet att bli av avgörande betydelse.⁶⁰

De tryckfrihetskommitterades förslag

De tryckfrihetskommitterade hade fått uppgiften att skapa en lag genom vilken ”en väl avpassad tryckfrihet må kunna svenska folket återställas på ett sätt att tryckfrihetens missbruk förekommas”. Kommitténs förslag lades fram i augusti 1809.⁶¹

I en inledande paragraf underströk kommittén vikten av ”tankens offentliga uttryck” och angav att ett syfte med tryckfriheten är ”friare och skyndsammare utbredande av nyttig upplysning”. Här anknöts till en huvudidé från 1766 om tryckfrihetens roll.

Kommittén var främst upptagen av frågan om tryckfrihetens gränser och hur utrymmet för domarens skön, eller tyckande, skulle begränsas. Detta måste klaras ut för att ge tryckfriheten ett reellt innehåll och åstadkomma rättssäkerhet för författare, förläggare och tryckare.

Kommittén menade att straffbarheten skulle inskränkas till grövre missbruk av tryckfriheten. Endast kring sådant gick det att dra bestämda gränser. Kommittén utvecklade denna tanke:

Kommitterade inse väl möjligheten av flera små irregulariteter och otillbörligheter i tryckfrihetens bruk, vilka liksom skola befinna sig utom lagens omfång och av den ej kunna gripas; men, då dessa ej kunnat åtkommas utan genom förbud som skulle blivit alltför obestämda, och därigenom allt för mycket underkastade arbiträra tydningar, varigenom åter själva huvudändamålet, friheten, skulle råkat i fara och osäkerhet, hava kommitterade trott att sådana hellre borde tålas och den manligare utvägen väljas, att ej anse dem med alltför stor ömtålighet eller farhåga, utan överlämna dem åt det förakt, varigenom de kanhända tillräckligt straffas. Kommitterades grundsats har därvid varit, att en tryckfrihetslag, som gjorde alla forseelser möjliga att beivra, gjorde just därigenom all verklig tankefrihet i det närmaste omöjlig: Och, då denna förordning skulle bliva att anse såsom grundlag, hava kommitterade fruktat att däri införa något annat än det, om vars nödvändighet och fullkomliga motsvarighet till det dubbla ändamålet, ordning och frihet, de varit tillräckligen försäkrade.

När det gällde missbruk av de ”förhöjda skrivarterna” satiren, allegorin och ironin ansåg kommittén svårigheterna vara sådana att det inte var möjligt att ingripa mot dem med ett

stadgande ens i de mest bestämbara och grova fallen. Leopolds argumentation från 1790-talets tidskriftartiklar känns här igen.

Det finns en paragraf i förslaget (§ 5) som kompletterar den omfattande brottskatalogen och som består i en mycket vidlyftig och mera filosofisk än juridisk utläggning om problemet att avväga ordning och frihet. Paragrafen inleds med ett stycke där tryckfrihetens utrymme inom de tidigare angivna gränserna beskrivs positivt. Det sker genom vissa ämnesuppräknningar och formuleringar av syften av typ ”till utspridande av ett allmänt och gagneligt ljus”. Det får enligt kommittén inte bli så att brottsbestämmelserna genom åklagares eller domares missförstådda nit åberopas obehörigt eller handhas med överdriven och onödig stränghet. Därför ska varje domare vid lagens tillämpning iaktta vissa principer. Dessa utvecklas i texten genom en tänkvärd men mångordig och föga juridisk-teknisk utläggning av principerna för rättskipningens utövande på tryckfrihetsområdet enligt följande:

Att varken sådana drag av en möjligtvis starkare och frimodigare skrivart, som kunna höra till någon nyttig sannings kraftigare framställande, när ingen förgriflig avsikt är därmed tydlig förbunden, må såsom skälig anledning till åtal och yrkande av lagens näpst förebäras; eller ännu mindre någon sådan ringa ovarsamhet i uttryck, som kunde av brist på nogare eftersinnande lätteligen hava undfallit en författare, vare sig i allvarlig eller skämtande skrivart: att således föremålen för anklagares åtal och lagens bestraffning icke böra vara förseelser av ingen eller föga menlig verkan, utan förbrytelser av oskicklig och märkbar skada för samhället eller enskilda; att sådana åklagade tryckfrihetsbrott böra till fullo uppgå emot de bestämningar, som därå i detta förordnanden utsätts, och i synnerhet där blott en enda grad av straff och straffbarhet utsättes, ingenting under samma rubrik dragas, som ej, till förbrytelsens storhet eller påtaglighet fullkomligen svarar däremot; att brottslighetens bevis böra hämtas av den åklagade skriftens egna klara lydelse, och icke genom tolkning och tydning ledas därur; äntligen, att så ofta fallets natur tillåter, mindre avseende må havas på något enda särskilt uttryck eller ställe, än på hela skriftens allmänna innehåll och beskaffenhet.

Sedan utläggs saken ytterligare i fråga om ett särskilt område – skrifter som angriper statens styrelse och dess högsta förvaltning eller den nyligen skedda regementsförändringen. Här markeras som tidigare vikten av att göra skillnad mellan allvarligt och småttigt samt markeras tryckfrihetskommitténs roll att uppväga ”åklagarens ofta överdrivna och ensidiga nit”. Ett syfte med förordningen anges avslutningsvis vara att blott sådana märkliga förgrifelser, som härleda sig antingen från brottslig ilska eller högst vådlig obetänksamhet och varigenom samhällets yttre eller inre lugn verkligen äventyras, skall bestraffas.

Denna tungt resonerande text handlar om det grundläggande dilemmat i rättskipningen på tryckfrihetens område och i den mångordiga texten finns faktiskt utgångspunkten för en lösning som sedan ska visa sig hållbar och som tydligt avspeglas ännu i vår tids båda grundlagar på området (se i det följande om den s.k. instruktionen).

På en punkt hade kommittén ett banbrytande förslag. Den föreslog att en författare skulle ha äganderätt till sitt alster. Författarens upphovsrätt till sitt verk skulle alltså erkännas och det i grundlag. Så blev sedan också fallet och en bestämmelse om denna rätt stod kvar i TF fram till 1876 då regleringen överfördes till vanlig lag.⁶²

Kommitténs lagförslag var mångordigt, rättsligt och tekniskt bristfälligt och det var inte förenligt med § 86 RF. Bl.a. förordades teologisk censur. Det finns inte anledning att här behandla de kommitterades förslag ytterligare.

1810 års tryckfrihetsförordning

Kommitténs förslag överlämnades till KU, som den 21 september 1809 beslöt att sända det vidare för yttrande till ständerna utan något eget ställningstagande.⁶³ Hos ständerna möttes både denna remiss och förslaget som sådant av en kritisk debatt. Det gäller särskilt förslaget till teologisk censur, de stränga straffsatserna och vissa regler om den administrativa maktens roll, bl.a. skyldigheten att lämna granskningsexemplar till hovkanslern *före* skriftens distribution. Samtliga ständer reagerade mot KU:s förfaringssätt med remissen. Det återremitterades i mitten av oktober till KU.⁶⁴ Motsättningarna i fråga om den teologiska censuren var svår mellan prästeståndet och övriga stånd men också inom prästeståndet.

Den 28 november 1809 överlämnade sedan KU sitt förslag till tryckfrihetsförordning till ständerna.⁶⁵ Här var det inte Järta som höll i den redaktionella pennan utan hans medarbetare Johan David Valerius, jurist, operasångare och skald. Det är han som i detta memorial stått för en av svensk konstitutionell retoriks stora blomster. En del av denna stilblomma är rätt väl känd. Ett fylligare, språkligt normaliserat citat lyder:

Regenter har ej varit sällsynta, vilkas under medelmåttan inskränkta och ej sällan förvända grundsatser om styrelsens sanna föremål ej förmått uthärda den upplyste och välsinnade granskarens överlägsna blick. Deras ifrån spädare åren ofta underhållna, sällan och svagt motsagda begrepp om egen förträfflighet, inplantade och självtagna fördomar om höghet och

ära, utan att därvid låta ingå i beräkning folks och lands rättmätiga fordringar, har ofta förlett dem, att hellre låna örat till lycksökarens och smickrarens bifallsrop, än till den oegennyttige, den fäderneslandet älskande, den regenten verkligen tillgivne, men av honom misskände undersåtens sanningsfulla, ofta just därför sträva framställningar om folkens rätt till lycksalighet. /.../ Det har kostat seklers tid och strömmar av blod att med sanningens fackla fördriva okunnighetens och vidskepelsens mörker, att på fanatismens fall uppresa fördragsamhetens och samvetsfridens altare.

Men om Valerius höll i pennan anses det ha varit A. G. Silverstolpe, ”riddarhusstolpen” kallad, som stod för tankarna. 1810 års TF kom också i samtiden att kallas för den ”silverstolpeska förordningen”.⁶⁶ I memorialet underströks att tryckfriheten tagen i sammanhang med rikets nuvarande statsförfattning fick av sin egenskap att vara en av dess säkraste grundpelare en alldeles egen vikt, en alldeles avgjord outhärlighet. Också här diskuterades statsmakternas förhållanden till varandra och det tillades att det varit angeläget att bereda en allmän upplysning och att dana en rektifierad (ung. korrigerad, riktig eller tillrättalagd) opinion, berättigad och skicklig att offentligen granska och bedöma nationens stora angelägenheter. De enda medlen därtill fanns i tankens lagliga yttrandefrihet i skrift och tryck.

I memorialet föreslogs en ingress till tryckfrihetsförordningen. Där citerades § 86 RF som den angivna grunden för tryckfriheten. Till detta lade KU en förklaring, som togs in i en ingress till § 2 TF med följande lydelse:

I överensstämmelse med här ovan för en allmän och lagbunden tryckfrihet lagda grunder, skall det, under de nedanför (i brottskatalogen i § 3) stadgade förbehåll, stå varje författare fritt, att över allt vad som är eller kan bliva föremål för mänsklig kunskap genom tryck kungöra sina tankar, /.../

Tillsammans med det nyss nämnda uttalandet i memorialet om angelägenheten att bereda en allmän upplysning bildar detta den *andra* av de tre formuleringar från 1809-10 som fortfarande ger en ram för svensk tryck- och offentlighetsrätt. Texten kompletterades 1949 med att uttrycket ”till säkerställande av ett fritt meningsutbyte” lades till. Hela formuleringen togs då in direkt i lagtexten i nu gällande TF. Därmed kunde den också läggas till grund för de ändamålstolkningar som preciserat gränsen för TF:s och senare även YGL:s exklusiva tillämpningsområden. Av betydelse är härvid att tryckfrihetens politiska funktion särskilt betonades av de tryckfrihetssakkunniga.⁶⁷ Den nu gällande formuleringen i 1 kap. 1 § andra stycket TF lyder så här:

I överensstämmelse med de i första stycket angivna grunderna för en allmän tryckfrihet och till säkerställande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning skall det stå varje svensk medborgare fritt att, med iakttagande av de bestämmelser som äro i denna förordning meddelade till skydd för enskild rätt och allmän säkerhet, i tryckt skrift uttrycka sina tankar och åsikter, offentliggöra allmänna handlingar samt meddela uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst.

Här gäller det att hålla det första grundsatsen i minne. Det får ju nämligen inte vara fråga om riktigt vilket ämne som helst utan detta måste hålla sig inom det först uppdragna syftet i TF ”till säkerställande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning”. Idag faller t.ex. tobaksreklam utanför TF.⁶⁸

Som ett viktigt instrument för att begränsa utrymmet för en alltför hård tillämpning eller i värsta fall ett tryckfrihetsfientligt godtycke förde man i 1810 års TF in en s.k. instruktion. Det gjordes i en ingress till den omfattande § 3 som i tretton moment innehöll förordningens brottskatalog. Instruktionen bör ses som en av denna grundlags kärnpunkter och den belyser väl tryckfrihetens allmänna innebörd. Texten går tillbaka på det i det föregående behandlade förslaget till § 5 i de tryckfrihetskommitterades förslag. Det förslaget går i sin tur tillbaka på Leopolds tryckfrihetsuppsats från 1797.

Texten i 1810 års TF lyder:

Under de förutsatta villkor, att vid prövningen av en skrift eller ansvaret för densamma, domaren alltid, i fall, som tvetydiga synas, skall hellre fria än fälla och, där frågan är om ämnets mera än om uttryckens lagstridighet, hellre fästa sin uppmärksamhet på skriftens klara åsytning än på utföringssättet, alltid utan rättighet, att, i vilket fall som helst, draga obestämda slutföljder av uttrycken, skola såsom missbruk av tryckfriheten anses: /här följer brottskatalogen/

I 1812 års TF gjorde riksdagen sedan några rätt subtila förändringar av denna text. Endast en ska här nämnas. Bestämmelsen vidgades från att rikta sig till ett åliggande för domaren till att avse en rekommendation till ”de, på vilka en sådan prövning ankomma”. Därmed kom den också att rikta sig till regeringen och justitiekanslern. Det är den sakliga innebörden av stadgandet än idag.

Detta är den *tredje* av de tre formuleringar från 1809-10 som fortfarande bildar fundamentet för svensk tryck- och yttrandefrihetsrätt. Bestämmelsen i instruktionen återopas inte sällan i dagens tillämpning uttryckligen i Justitiekanslerns beslut och i domstolarnas domskäl. Den står i 1 kap. 4 § TF och lyder nu:

Envar, vilken blivit förtrott att döma över missbruk av tryckfriheten eller eljest vaka över denna förordnings efterlevnad, bör därvid städse hava i åtanke att tryckfriheten utgör grundval för ett fritt samhällsskick, alltid fästa sin uppmärksamhet mera på ämnets och tankens än på uttryckets lagstridighet, på syftet än på framställningssättet samt i tvivelsmål hellre fria än fälla.

Åter till riksdagens behandling av förslaget till tryckfrihetsförordning.⁶⁹

I memorial 24 hade KU på hösten 1809 arbetat över lagtexten. KU föreslog ett avskaffande av boktryckeriprivilegierna och avvisade en teologisk censur. En av kommittén föreslagen bestämmelse i brottskatalogen till skydd för regeringsformen, det monarkiska styrelsesättet och revolutionsverket mot klander togs bort av KU. Anonymitetsskyddet föreslogs stärkt. Det fick inte brytas utan att tryckfrihetskommittén hördes och om den motsatte sig öppnandet av skribentens namnsedel skulle frågan föras till Högsta domstolen. Anonymitetsskyddet för författare stärktes också genom den än idag viktiga regeln om att det för utgivare av periodiska skrifter skulle råda ensamansvar. Granskningsexemplar skulle lämnas först samtidigt med att skriften började spridas. För skrifter som kunde ge anledning till missnöje hos utländsk makt föreslogs dock ett administrativt konfiskationsinstitut. Detta skall behandlas närmare i ett följande avsnitt. I förslaget fanns ju också med närmare bestämmelser om den rätt att ta del av och trycka allmänna handlingar som redan lagts fast i § 86. Slutligen skulle tryckfriheten stärkas genom ett antal processuella särbestämmelser, något som ju också präglar tryck- och yttrandefrihetsrätten än idag.

Förslaget mötte få invändningar utom i prästeståndet.⁷⁰ Där ansågs att § 86 RF inte lade hinder i vägen för regler i grundlag om en teologisk censur. En sådan censur skulle ju ”bevara allmänt lugn, utan att undanhålla allmän upplysning” ansåg man. Men hur omfattande skulle denna censur vara? Tre linjer utkristalliserade sig i prästeståndet. De ortodoxa ansåg en teologisk censur nödvändig, se hur det gått i Frankrike och Danmark. Neologins företrädare (dvs. de som stod för en mer upplyst syn på teologin) menade att prästeståndet borde nöja sig med ett krav på en partiell censur bestående i granskning av läroböcker för bl.a. kristendomsundervisningen. En tredje linje förordade KU:s förslag och menade att om fri forskning tilläts så skulle allmänhetens intresse för religionen väckas. Prästeståndet motsatte sig slutligen KU:s förslag och önskade att 1774 års TF skulle återupplivas åtminstone intill nästa riksdag.

I januari 1810 återkom KU.⁷¹ I memorial 28 behandlade utskottet anmärkningarna. Det gällde att lösa knuten kring den teologiska censuren. Utskottet vidhöll uppfattningen att en allmän teologisk censur var oförenlig med § 86 RF. A.G. Silverstolpe klarlade i ett särskilt yttrande att förbudet mot av den offentliga makten i förväg lagda hinder träffade inte bara den verkställande makten utan också lagstiftaren själv och den dömande makten. I en god grundlag skulle också de som stadgade grundlagen lägga band på sig själva.⁷² Utskottet delade Silverstolpes uppfattning.⁷³ Härmed gavs en klarläggande definition också av begreppet ”den offentliga makten”, som ju är det uttryck som används i § 86 RF. KU gick dock med på att till nästa riksdag finna en väg för att införa en inskränkt censur avseende vissa skrifter till ”ungdomens undervisning eller för den offentliga gudstjänsten eller den enskilda andakten.” För att blidka prästeståndet föreslogs också bl.a. att en av ledamöterna i tryckfrihetskommittén skulle vara präst.

KU:s reviderade förslag antogs i februari 1810 av de tre världsliga stånden. Prästeståndet kände sig pressat men gav sig inte utan där blev saken föremål för en fortsatt omfattande debatt. Till sist accepterades dock ett villkorligt antagande av TF intill nästa riksdag.

Ständerna kunde nu anta KU:s förslag.⁷⁴ En remiss till Högsta domstolen för yttrande följde. Ett kritiskt yttrande om bl.a. rättegångsförfarandets utformning i förslaget lämnades av domstolen redan efter ett par dagar. Slutligen, den 9 mars 1810, stadfäste Karl XIII den nya tryckfrihetsförordningen.

Men redan sju månader senare ...

Den nya friheten kom genast till livlig användning. Samtidigt fortsatte oron i landet med kronprinsen Carl Augusts död, mordet på Axel von Fersen den 20 juni 1810 och förspelet till tronföljarvalet. Texter publicerades nu som ifrågasattes både till innehåll och uttrycksformer. En del artiklar gav anledning till skarpa reaktioner från både Ryssland och Frankrike.

Vinden i tryckfrihetsfrågan från våren 1809 hade nu definitivt vänt. Det fanns redan efter sju månader ett starkt missnöje med 1810 års TF.⁷⁵ I oktober 1810 uttalade KU att utskottet inte ville ”fördölja, att tidens omständigheter och en redan vunnit obehaglig erfarenhet, det författare icke alltid rätt förstått bruka den frihet lagarna dem förutna” gett anledning till granskningar. Ständerna hade 1809, enligt KU, livade av liberala grundsatser och ett rent nit

för sanning och upplysning inte haft anledning att befara det missbruk man nu fått erfara.⁷⁶ Utskottet föreslog därför nya begränsningar. Dagblad och veckotidskrifter skulle ställas under polisuppsikt, granskningsexemplaren skulle ges in tre timmar före utgivning och kvarstad skulle omedelbart kunna beslutas i fall där texten kunde leda till osämja med främmande makt. Vidare föreslogs skärpta straff för förbrytelser i skrifter mot utländsk makt. Slutligen föreslogs inrättande av jury i tryckfrihetsmål. Memorialet förklarades vilande till nästa riksdag.

Under den fortsatta beredningen av ärendet i KU vid 1812 års riksdag uttalande A.G. Silverstolpe resignerat: ”Jag ville ej föreställa mig det, som sedan inträffat, jag trodde ej, att tryckfriheten någonsin hos oss skulle få att beskaffa med en så låg retsamhet å ena sidan och en så eländig retlighet å den andra.”⁷⁷

Vid 1812 års riksdag lades en proposition om ändringar i 1810 års TF. Där föreslogs, utöver KU:s förslag om åtgärder mot publiceringar i dag- och veckoblad, en rätt för regeringen att i administrativ ordning dra in periodiska skrifter med förlust av framtida utgivningsrätt (indragningsmakten). Det bör nämnas att man avsåg att åstadkomma det konstitutionella utrymmet för denna nyordning genom en liten samtidigt gjord justering i tryckfrihetsförordningen. I ingressen till 1810 års TF hade tryckfriheten definierats som en varje svensk man tillkommande ”rättighet att, utan några av den offentliga makten i förväg lagda hinder, utgiva skrifter”. I denna text insköts nu 1812 några ord så tryckfriheten kom att gälla ”rättighet att, utan några av den offentliga makten, i förväg lagda, *av tryckfrihetsförordningen ej föreskrivna*, hinder, utgiva skrifter” (kurs. här). Man förbisåg dock att denna ordning stred direkt mot motsvarande ordalag i § 86 RF. Den paragrafen föreslogs inte ändrad! Sedan antog riksdagen 1812 års tryckfrihetsförordning på ett inkonstitutionellt sätt. De framlagda förslagen skulle nämligen egentligen inte kunna antas som gällande förrän efter ett beslut vid nästa riksdag.

Indragningsmakten kom att bestå till 1844. Upprepade försök har gjorts under årens lopp att avskaffa lagstiftningens grundlagsstatus. Detta har misslyckats och det grundläggande konceptet har inte gått att rubba. Det faller dock utanför denna uppsats att behandla tryckfrihetsrättens utveckling från 1812 och framåt. Här hänvisas till Hans-Gunnar Axbergers följande uppsats.

... och 1941 ändrade man också § 86 RF⁷⁸

På en punkt ska dock en framåtblick göras. Ett par bortglömda bestämmelser i TF från 1810 – 1812 om åtgärder mot skrifter med kritiska omdömen om främmande makt levde plötsligt upp under andra världskriget och 1941 fördes de nyss nämnda tilläggsorden ”av tryckfrihetsförordningen ej föreskrivna” in också i § 86 RF.

I 1809 års RF (§ 86) krävdes att tryckfrihetsrättsligt ansvar skulle prövas inför domstol. I 1810 års TF fanns emellertid en repressiv bestämmelse i slutet av § 3 mom. 9 som löd:

/Som missbruk av tryckfriheten anses/ smädliga, förklenliga och osämja med främmande makter tydligen åsyftade omdömen och yttranden om samtida nationer och stater, med vilka riket är i fredligt förhållande, om deras varande överhet, regering och regeringssätt, höga ämbetsmän och sändebud, inre eller yttre förhållanden, företag och underhandlingar. Förbrytelsen ska umgällas med /.../ böter /.../ och skriften konfiskeras. Är skriften ej smädlig eller förklenlig, men genom densamma missförstånd med utländsk makt sig yppat, må den kunna konfiskeras. (kurs här)

I 1812 års version av TF lades orden ”utan rättegång” till i bestämmelsens sista mening. Konfiskation, eller m.a.o. beslag, kunde därmed ske utan rättegång i fall där skriften utan att vara brottslig ändå kunde föranleda missförstånd med främmande makt. Bestämmelsen hade dock aldrig tillämpats utan att ett beslag hade följts av rättegång. I modern tid kritiserades stadgandet under mellankrigstiden i Robert Malmgrens grundlagskommentar som stridande mot tryckfrihetsförordningens allmänna principer. Under andra världskriget kom dock regeringen, sedan ett antal åtal för tryckfrihetsbrott i utrikespolitiska frågor ogillats, att börja tillämpa bestämmelsen och konfiskerade texter med hänsyn till andra stater, främst Tyskland och dess allierade. Sammanlagt ägde 315 sådana konfiskationer rum under kriget.

Men det stannade inte vid detta. Efter beslut vid riksdagarna 1940 och 1941 infördes som en del av tryckfrihetsförordningen också en censurlag att som en sorts beredskapslag kunna gälla vid krig och krigsfara. Detta förutsatte att riksdagen också i § 86 RF inarbetade 1812 års tidigare här nämnda tillägg i ingressen till tryckfrihetsförordningen om ”av tryckfrihetsförordningen ej förutsedda hinder”. Förslaget genomfördes efter häftig och kritisk debatt i riksdagen. Därmed öppnades möjligheten att genom lagstiftning anordna förhandsgranskning eller censur och utfärda förbud mot skriftimport och utgivande av periodisk skrift.

Till åtgärderna mot den periodiska pressen kom också transportförbudet, en ordning som innebar att tidningar och tidskrifter som ansågs kunna skada rikets förhållande till främmande makt inte fick transporteras med post och järnväg. Transportförbudet infördes redan 1940 och alltså innan § 86 RF hade ändrats 1941. Detta kritiserades av tryckfrihetsjuristen Hilding Eek som menade att här var det fråga om ”av den offentliga makten i förväg lagda hinder”. Regeringen menade att med detta uttryckssätt inte avsågs transportväsendet. Dessa inskränkande bestämmelserna avskaffades 1944 och 1945.

Statsmakternas tryckfrihetspolitik under andra världskriget förde med sig kravet att liknande ingrepp inte för framtiden skulle bli möjliga. Detta blev utgångspunkten för 1944 års tryckfrihetssakkunniga som 1947 lämnade förslag till den tryckfrihetsförordning som sedan antogs av 1948 och 1949 års riksdagar. De sakkunniga ägnade frågan om portalstadgandena till tryckfrihetsförordningen om tryckfrihet och offentlighet särskilt intresse.⁷⁹ Det är främst deras förtjänst att 1809-10 års formuleringar har kommit att bevaras. Man valde också att efter diskussion i riksdagen behålla beteckningen tryckfrihetsförordning för denna grundlag.

Slutord

Just 1809 och 1810 förelåg den politiska situation som medförde att en hållfast grund kunde läggas för det som än idag är regleringen av tryckfrihets- och offentlighetsrätten. Principerna från 1766 lades på nytt fast och tydliggjordes, låt vara att detaljerna inte alltid var utmejslade och tryckfrihetens detaljreglering 1810 i flera avseenden blev rätt svag och juridiskt klart ofullständig och bristfällig. Mycket snart var reaktion och reträtt ett faktum. Då omredigerades TF inskränkande och det på ett inkonstitutionellt sätt.

Efter ett rätt försiktigt kommittéförslag till en tryckfrihetsförordning på hösten 1809 behandlades frågan med ett radikalare resultat i KU och riksdagen under våren 1810. När frågan sedan efter sju månader kom upp igen i riksdagen på hösten 1810 började tyglarna redan då dras åt och 1812 kom Karl XIV Johans indragningsmakt.

Våren 1809 ägde det rum en konstitutionell revolution i Sverige – inte minst när det gäller tryckfriheten. Det finns goda skäl att anta att dagens svenska tryckfrihets- och yttrandefrihetsreglering hade varit betydligt svagare om inte 1809 års män varit väl förberedda och snabbt passat på det unika tillfälle som situationen gav. Hade grunden till

dagens tryckfrihetsrätt lagts år 1812 i stället för år 1809 hade den alltså sannolikt sett mycket annorlunda ut. Det har i en senare orolig tid på 1930-talet sagts att här finns i själva verket det som kan betraktas som den lagliga grundvalen för hela den moderna tankefriheten i vårt land.⁸⁰ Formuleringar från 1809-10 är fortfarande levande i vår konstitution i dag inte minst genom tre portalstadganden i 1949 års TF.

Bakom dessa stadganden ligger 1809 års mäns krav på och förhoppningar om en upplyst opinions gynnsamma verkningar i ett fortsatt arbete med den konstitutionella utvecklingen; en utveckling som de inte uppfattade som slutförd i och med regeringsformens tillkomst. De hade själva levt under obehaget av det gamla tvånget. De menade att en av anledningarna till styrelsens misstag och de olyckor som senast övergått riket var att folkets röst inte fått göra sig hörd. Framför allt ansåg de att tryckfriheten och offentlighet var den bästa garantin för allmän rätt och enskild frihet. Aldrig har därför svenska lagstiftare litat mera till den allmänna meningen som lagarnas väktare och författningens stöd än vad de gjorde.

Men även idag skrivs det viktiga, resonerande texter om tryck- och yttrandefrihet. Ibland fångar en sådan text upp det bästa i den tradition som här har behandlats. Idealen formuleras så att texten talar till oss i modern språkdräkt och med stor kraft. I

Yttrandefrihetsutredningens betänkande Värna yttrandefriheten finns en sådan text. Den passar väl att lyfta fram i detta sammanhang. Den egentliga skribenten lär vara utredningens ordförande, chefredaktören Hans Schöier. Det är en sexsidig text som handlar om den odelbara yttrandefrihetens villkor. Ett par partier ur den texten citeras här.⁸¹

Man tänker mest på yttrandefriheten och känner starkast för den när man erövrar den eller har förlorat den. När man *har* den uppfattas den som självklar och sysselsätter inte särskilt mycket vare sig tanke eller känsla.

Men det är då som man har möjligheterna att trygga yttrandefriheten och vidareutveckla skyddet för den. Det är också då som man riskerar att brista i vaksamhet inför sådan förskjutningar i tänkesätt, paragrafer eller praxis som kan försvaga den.

/.../

Yttrandefriheten framstår inte som något medgivande från en mer eller mindre entusiastisk överhet, som väl- eller motvilligt har upplåtit ett noga avgränsat område för dess utövande och förväntas justera gränserna beroende på hur medborgarna handskas med gåvan. Snarare upplevs

den som en rättighet som medborgarna tillerkänner – eller erkänner hos – varann, att utövas ute på det öppna fältet i ett möte mellan åsikts- och smakriktningar.

/.../

Yttrandefriheten är en tillgång för medborgarna i deras kontroll av de styrande. Ytterst har dock yttrandefriheten karaktär av en restriktion som en majoritet ålägger sig i förhållandet till växlande minoriteter och enskilda människor. Majoriteten åtar sig att tolerera hot mot den egna värdegemenskapen. Det är mycket begärt. Det är exakt vad som begärs. Ty i det åtagandet konstituerar sig det fria samhället. Där finns också dess möjligheter till förnyelse och växt.

I den statsvetenskapliga forskningen i Sverige på senare år har grundfrågorna kring yttrandefriheten på nytt kommit upp till behandling. Det gäller problemen kring yttrandefrihetens grundvalar, gränser och dilemman. Yttrandefrihetsutredningens syn på yttrandefriheten har uppmärksammats i det sammanhanget och har då liknats vid en sådan naturrättslig föreställning som inte fordrar motivering för det ”goda”. Men det varnas för att ta yttrandefriheten för given, den behöver motiveras för att kunna försvaras. Lösningen på yttrandefrihetens dilemman sägs stå att finna som resultat av en ständigt pågående dialog medborgarna emellan.⁸² Den offentliga deliberation (= överläggning) som demokratin uppfordrar till blir en metod för att komma fram till vad som är rimligt och rättvist i fråga om yttrandefriheten. Detta sägs i sin tur ytterst vara en frukt av att medborgarna också funnit det vara av vikt att ständigt göra bruk av sin yttrandefrihet.⁸³

Vi står i våra dagar hela tiden inför nya och svårlösta frågor kring tryck- och yttrandefriheten och de intressen som står däremot. Det går att leka med tanken att 1809 års män träder in i diskussionen också om dessa frågor. Så sluter sig cirkeln.

-
- ¹ Några grundläggande referenser till denna uppsats är: Boberg 1951; Boberg 1989; Eek 1942 och 1943; Hirschfeldt 1998 och 2005; Nygren 1998; Nyman 1963; Petri 2008; Rydin 1859; Simonsson 1944; von Vegesack 1995; Åhlén 1986.
- ² Kumlien 2007.
- ³ Bet. 1993/94:KU21, s. 25 ff.
- ⁴ Eek 1942, s. 92.
- ⁵ Hume 1764, s. 11.
- ⁶ Funcke 1996, om tryckfrihetsfrågan under det andra världskriget och Jermsten 2008, om konfliktytan mellan EG-rätten och grundlagarna TF och YGL.
- ⁷ Burius 1984.
- ⁸ Fahlbeck 1910, s. 209.
- ⁹ Rydin 1859, s. 138.
- ¹⁰ Eek 1943, s. 190 ff.
- ¹¹ von Vegesack 1996, s. 21 ff.
- ¹² Cit. efter Edfelt & Strindberg 1942.
- ¹³ von Vegesack 1996, s. 16 ff.; Rydin 1859, s. 143 f.
- ¹⁴ Virrankoski 1995, s. 179 ff.
- ¹⁵ Cit. efter Sveriges konstitutionella urkunder 1999, s. 154.
- ¹⁶ Lagerroth 1915, s. 581 ff.
- ¹⁷ Eek 1943, s. 219 f.
- ¹⁸ Burius 1984 s. 279 ff.
- ¹⁹ Malmström 1901, s. 21.
- ²⁰ Oscarsson 2003.
- ²¹ Boberg 1951; Nyman 1963.
- ²² Odhner 1885, s. 276 f.
- ²³ Ibid., s. 276 f.
- ²⁴ Boberg 1951, s. 111 ff.
- ²⁵ von Vegesack 1995, s. 95.
- ²⁶ Nygren 1988, s. 13.
- ²⁷ von Vegesack 1996, s. 131 f.
- ²⁸ Dixelius 1953, s. 69.
- ²⁹ von Vegesack 1996, 137 ff.
- ³⁰ Grape 1923.
- ³¹ Grape 1923, s. 187; Dixelius 1953, s. 84 f.
- ³² von Vegesack 1996, s. 142.
- ³³ Ibid., s.148.
- ³⁴ Segerstedt 1974, s. 88 ff.
- ³⁵ Holmberg 1957, s.136.
- ³⁶ Ibid., s.150 ff.
- ³⁷ Nyman 1963, s. 203.
- ³⁸ Seip 1958; Waller 1960; Harvard 2006, s. 16.
- ³⁹ Jörgensen 1944; Jörgensen 1970.
- ⁴⁰ Örsted 1801.
- ⁴¹ Segerstedt 1974, s. 141 f.
- ⁴² Anér 1948, s. 13 ff.
- ⁴³ Nyman 1963, s. 105; Anér 1948, s. 383 ff.
- ⁴⁴ Segerstedt 1974, s. 107 f.
- ⁴⁵ Leopold 1797, hft I, s.1.
- ⁴⁶ Anér 1948, s. 91.
- ⁴⁷ Nyman 1963, s. 106.
- ⁴⁸ Anér 1948, s. 138 f., 384; Nyman 1963, s. 105 f.
- ⁴⁹ Nyman 1963, s. 151 ff.
- ⁵⁰ Cit. efter 1809 års regeringsform 1940.
- ⁵¹ Ibid.
- ⁵² Ibid.
- ⁵³ Bruswitz 1917, s. 47, Waller 1960, s. 137 och Harvard 2006, s. 40.
- ⁵⁴ Nyman 1963, s. 172 ff.

-
- ⁵⁵ Alexanderson 1935, s. 221 ff.
⁵⁶ Vallinder 2000.
⁵⁷ Leopold 1833, s. 260 ff.
⁵⁸ Enberg 1831, s. 289 ff.
⁵⁹ Holmberg 1965, s. 18.
⁶⁰ Hirschfeldt 1998.
⁶¹ Hagman 1902, s. B 16; Journal för Litteraturen och Theatern 1809.
⁶² Petri 2008.
⁶³ KU 1809-10, mem. 10.
⁶⁴ Nyman 1963, s. 194 ff.
⁶⁵ KU 1809-10, mem. 24.
⁶⁶ Erik Gustaf Geijer skrev 1821 sedan han vunnit en tryckfrihetsprocess där han åtalats för hädelse: ”Leve tryckfrihetslagen /.../ tryckfrihetslagen är en kostlig klenod, ehuru av salig Riddarhusstolpen tämligen illa infattad, d.v.s. konfyst redigerad i flera avseenden.”, se Geijer 1875, Geijers brev VIII s. 598.
⁶⁷ SOU 1947:60, s. 45 f.
⁶⁸ Axberger 1984, s. 54 ff.; Persson 2002.
⁶⁹ Nyman 1963, s. 205 ff.
⁷⁰ Nyman 1963, s. 220 ff.
⁷¹ Nyman 1963, s. 223 ff.
⁷² KU 1809-10, mem. 28 s. 439.
⁷³ Ibid. s. 427.
⁷⁴ Nyman 1963, s. 228 ff.
⁷⁵ Boberg 1989, s. 33 ff.
⁷⁶ KU 1810 mem. 7.
⁷⁷ KU 1812 mem. 3 prot. den 20 juni.
⁷⁸ Funcke 1997.
⁷⁹ SOU 1947:60, s. 212 ff.
⁸⁰ Beckman 1937, s. 430.
⁸¹ SOU 1983:70, s. 77 f.
⁸² Petäjä 2000, s. 343 ff., särskilt s. 358.
⁸³ Andersson 2004, s. 175.